

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України

ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

Том IV

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України**

Том IV

**ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ
ДОШКІЛЬНИКА**

Випуск 7

Київ-2011

ISSN2072-4772

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир: «Рута», 2011. Том IV. Психологія розвитку дошкільника. Випуск 7. 332 с.

Головний редактор:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор

С. Д. Максименко

Редакційна колегія:

Чепелева Н. В. (заступник головного редактора), дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Моляко В. О.**, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Балл Г. О.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Боришевський М. Й.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Карамушка Л. М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Смольсон М. Л.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Болтівець С. І.**, доктор психол. наук, професор; **Кокун О. М.**, доктор психол. наук, професор; **Швалб Ю. М.**, доктор психол. наук, професор; **Піроженко Т. О.**, доктор психол. наук, ст. н. с.; **Кісарчук З. Г.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Семенова Р. О.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Чена М-Л. А.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.

Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології (Постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 1.07.2010)

© Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2011.

К. Карасьова Дослідження питань розвитку ігрової діяльності дошкільників у вітчизняній психології	166
І. Кондратець Формування рефлексії у педагогів та вихованців дошкільних навчальних закладів	175
С. Ладивір Родинні уроки життя.....	186
Ю. Манилюк Дитяче співтовариство як середовище активного розвитку	201
І. Мельник Шляхи вивчення і оптимізації взаємин дітей дошкільного віку з батьками	211
С. Науменко Художнє виховання в дошкільному віці - запорука духовного та психічного здоров'я дитини	221
О. Пісарєва Особливості взаємодії дитини-дошкільника з однолітками.	232
І. Поклад Біографічний метод дослідження здібностей та принципи синергетики.	242
Ю. Приходько Психічне здоров'я як чинник духовного розвитку особистості	256
Ю. Савченко Формування у старших дошкільників уявлень про якості мужності й жіночості засобами художньої літератури	266
Л. Снігур Від волі до громадянина.	275
Л. Соловйова Наукова спадщина В. Котрило (До 80-річчя з дня народження)	285
Г. Сухорукова На шляху до професійного становлення	292
Н. Тарнавська Взаємодія педагога ДНЗ з соціально невпевненими вихованцями	304
Л. Токарєва Психологічні особливості дошкільника у сім'ї	314
Відомості про авторів	329

10. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості: монографія / Л. А. Снігур. — Одеса : СВД Черкасов, 2004. — 332 с
11. Снігур Л. А. Буттєвісне укорінення людини як психологічний механізм формування захисника країни / Снігур Л. А., Хижняк О. А. // Наука і освіта. — 2009. — С. 125–128.
12. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. — К. : Либідь, 2003. — 375 с.
13. Ушинський К.Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии / Константин Ушинский. — М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. — 576 с.
14. Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє / Т. І. Шевченко // Кобзар. — К. : Вид-во Дніпро, 1985. — С. 289–295.

УДК 159.922.73

НАУКОВА СПАДЩИНА В. КОТИРЛО (ДО 80-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

**Л. Соловійова, Інститут психології
імені Г. С. Костюка
НАПН України**

АНОТАЦІЇ

Стаття містить опис життєвого і творчого шляху відомого українського дитячого психолога В. Котирло. Розглядаються основні напрями наукових пошуків, проведених вченою. Відзначено широке впровадження результатів наукових досліджень, здійснених під керівництвом В. Котирло, в освітянську практику.

Ключові слова: допитливість, активне ставлення, цілеспрямованість, дисциплінованість, гучність, самостійність, критичність.

Л. Соловьёва

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ В.К.КОТЫРЛО (К 80-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ).

Статья содержит описание жизненного и творческого пути известного украинского детского психолога В. Котырло. Рассматриваются основные направления научных поисков, проведенных ученой. Отмечено широкое внедрение результатов исследований, проведенных под руководством В. Котырло, в образовательную практику.

Ключевые слова: любознательность, активное отношение, целенаправленность, дисциплинированность, гибкость, самостоятельность, критичность.

L. Soloviova

SCIENTIFIC HERITAGE, V.K. KOTYRLO (80TH ANNIVERSARY).

This article contains a description of the life and career of the famous Ukrainian child psychologist, V.K. Kotyrlo. Considered main directions of scientific research conducted by scientists. Was broad application of results of research conducted under the direction of V. Kotyrlo in educational practice.

Key words: любознательность, активное отношение, целенаправленность, дисциплинированность, гибкость, самостоятельность, критичность

19 вересня 2011 року означиться у нашій свідомості й залишиться у серцях, як день вшанування пам'яті Віри Кіндратівни Котирло, відомого дитячого психолога, вченого-гуманіста, високодуховної особистості та чарівної жінки.

Ім'я В. Котирло по праву знаходиться серед засновників української психологічної науки, зважаючи на її вагомий внесок у розвиток вітчизняної дитячої психології.

Аналіз психолого-педагогічної спадщини. Народилася В. Котирло в 1931 році в м. Києві в родині службовців. У 1954 році з відзнакою закінчила відділ логіки і психології філологічного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. З 1954 по 1957 рік навчалась у аспірантурі Інституту психології МО УРСР. Під час навчання у аспірантурі особливо яскраво виявилися творчі здібності В. Котирло та її спрямованість на науковий пошук в галузі психології. З 1959 року В. Котирло, відповідно до призначення Міністерства освіти УРСР, працювала спочатку на посаді молодшого, а потім старшого наукового співробітника Інституту психології зазначеного міністерства. В 1960 р. вона успішно захистила кандидатську дисертацію на тему: "Особливості усвідомлення величини предметів дітьми дошкільного віку".

З 1966 року В. Котирло — завідувач лабораторії психології дошкільного виховання, яку вона очолювала 22 роки [7, с. 5]. Окрім цього, тривалий час Віра Кіндратівна займала посаду Вченого секретаря спеціалізованої ради Інституту психології із захисту кандидатських дисертацій.

Колеги-науковці та учні В. Котирло, згадуючи про неї, характеризували її як вольову, організовану, цілеспрямовану особистість. Вона "мала гострий розум і так зване "відчуття ситуації", яке звичайно вирізняє лідерів, керівників, здатних оперативно вирішувати питання і швидко діяти. Про неї після її виступів на конференціях казали: "Красива жінка з чоловічим розумом", маючи на увазі доказовість, послідовність і аргументованість тих думок, які вона виголошувала під час доповіді" [7, с. 6].

А наукову принциповість, вимогливість до себе і до інших у науковій роботі В. Котирло сповідувала все своє життя. Як взірець для наслідування і як моральну заповідь сприйняла вона гуманний стиль керівництва аспірантами, який був притаманний Г. Костюку у взаєминах з молодими науковцями, а також співробітниками інституту [7, с. 5].

В. Котирло залишила після себе багату наукову спадщину. Її перу належить понад 200 наукових праць, надрукованих як в Україні, так і за її межами. Публікації книг В. Котирло за кордоном свідчать про авторитет, яким вона користувалась серед вітчизняних та іноземних наукових шкіл. Під науковим керівництвом В. Котирло 11 аспірантів успішно захистили кандидатські дисертації.

Широка наукова тематика теоретико-експериментальних досліджень В. Котирло включала вивчення вольової регуляції поведінки, розвиток пізнавального ставлення дошкільнят до навколишньої дійсності, виховання гуманних почуттів у дітей, розкриття умов формування взаємин дошкільників у дитячому садку і сім'ї, з'ясування змісту та структури готовності дитини до школи, висвітлення новоутворень в ранньому онтогенезі та інші актуальні проблеми навчання і виховання зростаючої особистості.

За одноголосним твердженням науковців, монографія В. Котирло "Розвиток вольової поведінки у дошкільників" є найвагомішою працею автора. У дослідженні були розкриті особливості становлення довільності в онтогенезі, як здатності до свідомої поведінки і діяльності, спрямованої на досягнення поставленої мети, та визначені умови її розвитку. Особлива увага приділена вивченню вольової поведінки, як активної, діяльної цілеспрямованості, пов'язаної із подоланням труднощів. Остання є різновидом і вищою формою прояву довільності та, за переконанням дослідника, бере свій початок саме в дошкільному віці. Особливос-

тями волі дітей вже на ранніх її етапах В.К.Котирло називає "нерозривну єдність операційної і мотиваційної сторін: в способах, за допомогою яких дитина досягає мети, виявляються не лише конкретні вміння, а й певні спонукання" [5, с. 145]. Вольові вміння характеризуються застосуванням деяких прийомів організації своїх дій за умов подолання перешкод. Мотивація передбачає розвиток потреби у вольових способах поведінки – стійкої тенденції поводити себе так, як необхідно. Автор наголошувала на важливості озброєння дітей засобами подолання різних перешкод. Отже, від того, як складається взаємозв'язок мотивів і вмінь здійснювати цілеспрямовану діяльність, на думку В. Котирло, по суті залежать особливості вольової поведінки дітей дошкільного віку.

Мета статті. В ході дослідження вольової поведінки дошкільників були окреслені дві тенденції в індивідуальній структурі довільності, які однаково важливі для її становлення, але визначають її по-різному. Перша полягає в регуляції дитиною своїми діями на основі інструкцій, зразків та правил поведінки, а друга – у її здатності до самостійної постановки цілей та реалізації власних задумів. В. Котирло завважувала на необхідності враховувати ці індивідуальні особливості вольової регуляції діяльності і поведінки дитини та будувати виховні впливи так, щоб озброєння дітей виконавськими навичками слугувало меті пробудження й розквіту їх ініціативної самостійної діяльності. Така спрямованість дитини на реалізацію власних задумів, всупереч труднощам і перешкодам, що постають на її шляху допомагає самостійно організовувати та ініціювати власну діяльність.

Психологічні закономірності, які були виявлені В. Котирло під час дослідження довільності, мали вплив на розробку концепції пізнавальної діяльності дошкільника. Визначений тісний взаємозв'язок довільної поведінки дошкільника із пізнавальними можливостями та якостями його пізнавальної діяльності. Науковцем послідовно обстоювалась думка про виключно важливу провідну роль гри у розвитку пізнавальної діяльності дитини, адже набуваючи навичок постановки цілей, ініціативного цілепокладання й організації дій на її досягнення в грі, дитина згодом переносить їх у контекст пізнавальної діяльності.

Серед факторів, що сприяють зростанню пізнавальної активності дошкільників, появі у дітей творчого ставлення до розв'язання пропонованих завдань, були визначені характер спілкування і взаємодії між ди-

тиною і дорослим та організація педагогом співробітництва дошкільників при постановці та розв'язанні пізнавальних задач (зокрема, налагоджування емоційно теплих контактів з дітьми, партнерська взаємодія, характер запитань, стимулюючих пошукову діяльність тощо).

Вивчаючи становлення вольової й пізнавальної сфер особистості дитини, В. Котирло підкреслювала їх тісний взаємозв'язок із сферою емоційних переживань дошкільника.

Низка досліджень, здійснених під керівництвом В. Котирло, була присвячена вивченню емоційного розвитку дітей. Висвітлюючи особливості формування гуманних почуттів у дітей у сім'ї та дитячому садку, В. Котирло зазначає на тому, що їх становлення відбувається "в процесі реальної взаємодії дитини з дорослими й ровесниками", ... коли вони під впливом доброзичливого ставлення педагога і близьких дорослих переживають позитивні емоції... Їх розвиток тісно пов'язаний з формуванням морально-етичних уявлень дітей, становленням досвіду власної поведінки" [1, с. 6]. Підкреслюється значення у спілкуванні орієнтації на іншу людину, показано важливість його забезпечення експресивною виразністю, що дозволяє дитині оволодівати мовою почуттів як засобом взаємодії з дорослими й однолітками. Актуалізація емоційно-ціннісного ставлення дитини до себе як до суб'єкта гуманних мотивів поведінки, підвищення її самоповаги відбувається, за словами В. Котирло, за умов такого стилю керівництва з боку дорослого, при якому дитина стає повноцінним учасником спільної діяльності й отримує можливість виявити ініціативу та самостійність при досягненні спільної мети.

Актуальними сьогодні залишаються розроблені В. Котирло питання стосовно шляхів формування передумов навчальної діяльності в дошкільних закладах та компонентів шкільної зрілості.

Дослідження, спрямовані на покращення форм організації дитячої діяльності з метою підвищення їх дієвості у формуванні особистості дошкільника, переконливо довели роль індивідуального підходу до дитини в системі виховних впливів педагога. Стрижнем індивідуального підходу до дошкільника, як зазначала В. Котирло, мають стати увага і любов дорослих – вихователя, батьків, дотримання діалогу у спілкуванні з дитиною. Педагог-майстер для встановлення контактів з нею має враховувати не лише вікові, а й індивідуальні особливості, її настрій та по-

чуття. Якщо в дитини складаються теплі, щирі взаємини з людьми, вона стає більш урівноваженою, піддається виховному впливові.

В. Котирло наголошує, що оптимальні умови для задоволення потреб особистості дошкільняти, а відтак для його повноцінного розвитку створюються лише в сукупності виховних впливів на нього з боку оточення в дитячому садку та в сім'ї. Водночас, науковець закликає до підвищення виховного потенціалу родини та налагодження співпраці дитячого садка з батьками, пропонує різні форми роботи з сім'єю, розглядає особливості спілкування педагогів з рідними вихованців, які б допомагали досягати взаєморозуміння з ними.

Результати досліджень, здійснених під керівництвом В. Котирло, широко впроваджувалися в практику навчально-виховної роботи з дітьми дошкільних закладів України та взаємодії дитячого садка і сім'ї.

В. Котирло неодноразово брала участь у Міжнародних симпозіумах і семінарах з питань дошкільного виховання і захисту прав дитини, що проходили в різних країнах світу – Німеччині, Японії, Португалії, Швеції, Італії, Франції. Свої наукові доробки успішно представляла на республіканських та обласних конференціях, сесіях, методичних об'єднаннях і дуже часто – в дитячих садках і школах м. Києва та різних регіонів України.

За плідну наукову і громадсько-педагогічну діяльність В. Котирло неодноразово відзначали нагородами АПН СРСР: дипломом Президії АПН СРСР, вона двічі нагороджена срібними медалями ВДНГ СРСР, медаллю А. Макаренка, знаком Відмінника Освіти, грамотами Міністерства освіти УРСР. [7, с. 7].

Висновки. Відомо, що єдиним і головним критерієм істинності будь-яких ідей є час. Наукові ідеї та їх розробки, здійснені В. Котирло, таку перевірку часом пройшли успішно. Той науковий скарб, який так щедро подарувала нам Віра Кіндратівна, і сьогодні залишається вельми актуальним, знаним і затребуваним науковцями і практиками освітянської галузі.

Основні наукові праці В. Котирло

1. Котырло В.К. Развитие волевого поведения у дошкольников / В. К. Котырло. – К. : Рад.шк., 1971. – 199 с.

2. Котирло В.К. Воля гартується змалку / В. К. Котырло. — К. : Рад. шк., 1975. — 64 с.
3. Підготовка дітей до школи в сім'ї / [за ред. В. К. Котирло]. — К. : Рад. шк., 1974. — 181 с.
4. Завтра в школу / [за ред. В. К. Котирло]. — К. : Рад. шк., 1977. — 120 с.
5. Котырло В.К. Детский сад и сім'я / В. К. Котырло, С. А. Ладывир. — К. : Рад. шк., 1979. — 88 с.
6. Котирло В.К. Початковий період у навчанні школярів / В. К. Котырло. — К. : Тов. "Знання", 1985. — 48 с.
7. Кондратенко Т. Д., Котирло В. К., Ладывир С. А. Обучение старших дошкольников / Т. Д. Кондратенко, В. К. Котырло, С. А. Ладывир. — К. : Рад. шк., 1986. — 152 с.
8. Воспитание гуманных чувств у детей / [под ред. Л. Н. Проколиенко, В. К. Котырло]. — К. : Рад. шк., 1987. — 174 с.
9. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье. / [под ред. В. К. Котырло]. — М. : Педагогика, 1987. — 150 с.
10. Индивидуальный подход к детям в воспитательно-образовательном процессе детского сада. / [под ред. В. К. Котырло, С. Е. Кулачковской]. — К. : Рад.шк., 1989. — 86 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воспитание гуманных чувств у детей / [под ред. Л. Н. Проколиенко, В. К. Котырло]. — К. : Рад. шк., 1987. — 174 с.
2. Завтра в школу / за ред. В. К. Котирло. — К. : Рад. шк., 1977. — 120 с.
3. Индивидуальный подход к детям в воспитательно-образовательном процессе детского сада / [под ред. Котырло В. К., Кулачковской С. Е.]. — К. : Рад. шк., 1989. — 86 с.
4. Котырло В.К. Развитие волевого поведения у дошкольников / В. К. Котырло. — К. : Рад. шк., 1971. — 199 с.
5. Котырло В.К. Детский сад и семья / В. К. Котырло, С. О. Ладывир. — К. : Рад. шк., 1979. — 88 с.
6. Кулачківська С.Є. В. К. Котирло — вчений-гуманіст (До 70-річчя з дня народження) / С. Є. Кулачківська, С. П. Тищенко // Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання : збірник наукових статей / [за загальною редакцією С. Д. Максименка]. — К. : Нора-прінт, 2001. — С. 57.
7. Підготовка дітей до школи в сім'ї / [за ред. В. К. Котирло]. — К. : Рад. шк., 1974. — 181 с.

8. Кондратенко Т. Д. Обучение старших дошкольников / Т. Д. Кондратенко, В. К. Котырло, С. А. Ладывир. — К. : Рад. шк., 1986. — 152 с.

9. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье. / [под ред. В. К. Котырло]. — М. : Педагогика, 1987. — 144 с.

УДК 372.2.015

НА ШЛЯХУ ДО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

**Г. Сухорукова, Інститут розвитку дитини
НПУ імені М. П. Драгоманова**

АНОТАЦІЇ

В статті характеризуються важливі складові в системі підготовки дітей до школи вченого-педагога В. Сухомлинського: формування у дітей особистісних якостей і здібностей, необхідних для подальшого навчання в школі; підготовка вчителя-класовода до освітньо-виховної роботи з майбутніми учнями; підготовка батьків першокласників до сімейно-шкільного виховання своїх дітей.

Ключові слова: форми підготовки до школи, оригінальність системи підготовки до школи, загальна і спеціальна підготовка, уроки мислення серед природи, передумови навчальних умінь.

Г. Сухорукова

НА ПУТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ СТАНОВЛЕНИЮ.

В статье рассматриваются основные компоненты в системе подготовки детей к школе учёного-педагога В. Сухомлинского: формирование у детей личностных качеств и способностей, необходимых для успешного обучения в школе; подготовка учителя первоклассников к образовательно-воспитательной работе с будущими учениками; подготовка родителей первоклассников к семейно-школьному воспитанию своих детей.

Ключевые слова: формы подготовки к школе, оригинальность системы подготовки к школе, общая и специальная подготовка, уроки мышления в природе, предпосылки учебных умений.

G. Suhorukova

ON WAY TO PROFESSIONAL BECOMING.

The article reviews the main components in the system to prepare children for school scholar-teacher V.A. Sukhomlinsky: formation of the children of personal qualities and abilities needed for success in school, training teachers